

RUS ANALİTİK SANATININ BÜYÜK USTASI

PAVEL FİLONOV (1883-1941)

Terlan Mehdiyeva AZİZZADE ¹

ÖZET

Pavel Filonov, yaratıcılığı Sovyet sansürü yüzünden az bilinen birinci dalga Rus avangart sanatçılarından. Bu makalede, Rus analitik sanatının kurucusu ve 20. yüzyılın başındaki Rus dışavurumculuğu, primitivizm, sembolizm ve kübofütürizm akımlarının en önemli isimlerinden Pavel Filonov'un sanata bakışı ve bilimsel araştırmaları incelenmiştir. 'Rus Analitik Sanatının Ustaları Okulu'nun (1925-1932) kurucusu P. Filonov, sanatsal yaratıcılığın içsel kurallarını incelemiş ve yaratıcılık sürecinin kontrolü anlamına gelen 'entelektüel analiz' kavramı üzerinde çalışmıştır. Bu makalede entelektüel analizin merhaleleri üzerinde durulmakta ve sanat okullarında okutulan, analitik sanatın içeriğini maddeler halinde inceleyen bildirisinden örnekler verilmektedir. Sanatçının görüşleri ve sanatına kısaca değinilmiş, ömrünün sonuna dek savunduğu analitik sanat kuramları, duygu ve düşünceleri, uğradığı sansür ve haksızlıklar ele alınmıştır. Ayrıca görsel dokümanlar, konunun akışı içinde okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Analitik Sanat, Pavel Filonov, Avangart, Sovyetler Birliği

¹ Öğr.Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Antalya, terlanm(at)gmail.com

THE GREAT MASTER OF THE RUSSIAN ANALYTICAL ART: PAVEL FILONOV(1883-1941)

ABSTRACT

Pavel Filonov is one of the ‘first wave-Russian avant-garde artists’ whose creativity is less known due to Soviet censorship. This article studies scientific research and artistic perspective of Pavel Filonov who was the founder of Russian analytical art and one of the leading actors of the Russian expressionism, primitivism, symbolism and cubo-futurism in the beginning of 20th century. As he was the founder of the ‘School of the Masters of Russian Analytical Art’ (1925-1932), Filonov researched the internal laws of artistic creativity and studied on the concept of ‘intellectual analysis’ which means the control over the creativity process. The stages of the intellectual analysis will be emphasized and the items from his declaration of the content of analytical art will be demonstrated in the article. His thoughts and works are briefly emphasized as well as the theories of analytical art he supported, censors and hardships he had faced throughout his life will also be discussed. Additionally, some visual materials in support of the subject matter are presented for the readers.

Keywords: Russia, Analytical Art, Pavel Filonov, Avant-garde, Soviet Union

1900-1910 yıllarında klasik desen, Petersburg Akademisi'nin faaliyet gösterdiği uzun yıllar içinde zirveye ulaşmıştır. Bu yıllarda “Sanat Dünyası” grubu modern üslupta çalışmaktaydı. Klasik üslubun modern üslupla kaynaştığı çok başarılı eserler de sergilenmekteydi (Larionov, Goncharova, Tatlin, Shagal, Bruni, Grigoriev vb). Batı sanatındaki devrime paralel gelişen Rus tasvir sanatındaki devrim, 1905'ten sonra başlamış ve 1920'de ise maksimum gerilime ulaşmıştır. Sol görüşlü, devrimci Rus sanatının en önemli özelliklerinden biri, ne proletaryanın sınıf ideolojisi, ne aydınların ne de burjuvazinin düşünceleri ile tam olarak ilişkili olmamasıdır.

Pavel Filonov da “ben 20 yıl pencereden dışarı bile bakmadan oturup resim yaptım” demiştir. (Filonov:2001). “Filonov’u yazmak çok zordur, en iyisi yazmamak belki, ama bu insanı sessiz geçmek mümkün değil. O zaman Rus avangart sanatında çok büyük bir boşluk oluşurdu (Kruglikov:2012).

En önemli Rus avangart okullarından biri olan “Analitik Sanatın Ustaları” (МАИ)² 1925 yılında Pavel Filonov tarafından kurulmuş ve 1927’de resmîyet kazanmıştır. Üye sayısı 70’i aşan okulun sanatsal yöntemi, Filonov’un “Yenilenen Evrenin Şarkısı” adlı şiiri (1912) (Пропевень о проросли мировой) “Analitik Sanatın İdeolojisi ve Prensipleri”, “Yapılan Resim”³ (Сделанные Картины), Petersburg 1914 adlı bildirilerindeki kuramlara dayanmaktadır. Okulun resmî faaliyeti 1932’nin ilkbaharına dek sürse de, eğitimler P. Filonov’un, atölyesinde öldüğü yıla (1941) kadar devam etmiştir. МАИ grubu Stalin döneminde faaliyet gösteren en son bağımsız sanat kurumu olmuştur.

1883’te Moskova’da çamaşırcılık yapan anneden ve arabacılık yapan babadan doğan Pavel Filonov, doğduğu şehri her zaman büyük sevgiyle anmıştır. Erken yaşta resim yapmaya başlayan Pavel, 11 yaşına dek Moskova tiyatro okulunda dans dersleri almanın yanı sıra, kız kardeşleriyle birlikte masa örtüsü, havlu gibi örgü işleri de yapmıştır. Çok erken yaşta babasını kaybeden Pavel, ilkokul eğitimini Moskova’da tamamladıktan sonra ailesi ile Petersburg’a yerleşmiştir. Bu şehrin kültürel gelenekleri ve Petersburg akademisinin tanınmış, usta sanatçılarından aldığı eğitim onun kaderini belirlemiştir. İlk sanat eğitimini şeker ambalajı ve örgü işleri yapan bir atölyede almıştır. 1900’lü yıllarda kişisel tarzını geliştirmekle birlikte, 1903–1908 yılları arasında ünlü grafik sanatçısı Lev Dmitriyev

² Мастера Аналитического Искусства

³ Rusça Сделанные kelimesi Türkçe’de ‘yapma’ kelimesinden türetilen ‘yapılan, yapılmış’ kelimelerine denk gelmektedir. Nitekim Filonov’un teorisinde eser, desenin en küçük unsurlarından başlanarak ve bunlar üzerinde hassas bir çalışmayla bütüne doğru ilerlenerek ortaya çıkarılır. Bir başka deyişle eserin ortaya çıkışı parçadan bütüne ulaşılan bir yapma sürecidir. Makalenin devamında göreceğiniz “Yapılan Resim” tamlamaları da bu perspektifle anlaşılmalıdır.

Kafkazski'nin atölyesinde çalışmıştır. 1908–1910 yılları arasında ise Petersburg Güzel Sanatlar Akademisi'nde misafir öğrenci olarak eğitim almıştır.

Kafkaski'nin öğrencisi olması Filonov'un kültürel bilgisini derinleştirmiştir. 19. yüzyıl Petersburg Güzel Sanatlar Akademisi'nin ressamaları, o yıllarda (1860-1880) Alman ve İngiliz meslektaşları gibi (G. Klimt, A. Beardsley vs.) İran'dan-Japonya'ya kadar doğu kültürü konularıyla (Oryantalizm, Art Nouveau) eserlerine renk katmıştır. Eserlerinde derviş, harem, bambu perdeler, halılar vs. geniş yer bulmuştur. Rusya'da bu geleneğin devam ettiricilerinden olan D. Kafkaski eserlerinde, yabancı ülkeleri fantastik değil, realist tarzda tasvir etmiştir. Filonov, hocasından doğal olarak çok etkilenmiştir ve 1907 yıllarında doğu hayatından alınmış sahnelerle dolu (alış-veriş merkezleri, pazar yeri, Japon kızları, zenciler, Çinliler, köpek balığı, muhabbet kuşu, maymun, uçan ve uçmayan balıklar, manzara vs.) eserler üretmiştir (Resim 2). Filonov, üstadının eserlerindeki egzotikliğe ve mükemmel desenlere hayranlık duymuştur. Kafkazski'nin atölyesindeki yılları, akademideki eğitimi ile birlikte ona çok şey katmıştır. Filonov, Ekim Devrimi'ne kadar olan sürede, akademinin eğitim sistemini çok iyi takip etmiştir. Burada tanışıp, kaynaştığı öğrencilerin birçoğu sonra ünlü sanatçılar olmuşlardır.

Akademi sınavlarını üç kez geçemeyen Filonov, nihayet 1908'de misafir öğrenciliğe hak kazanmıştır. 1908-1910 yılları arasında eğitim aldığı akademiye sonra kendi isteğiyle bırakmış olsa da akademide geçirdiği yıllar ona desen konusunda ustalık kazandırmıştır. Ayrıca bu okulun eğitim sistemi, onun düşüncesinde silinmez izler bırakmıştır.

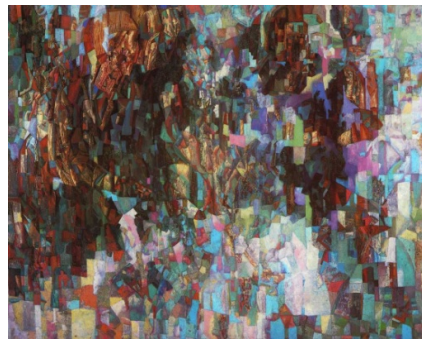
Eğitim aldığı yıllarda, sonradan çok önemli sanatçılar olmuş öğrenci arkadaşlarından birisi olan Pyotr Buçkin, Filonov'u şöyle hatırlamıştır: “Filonov, ilk gördüğümde sınıfta herkesin arasından seçilen, uzun boylu, yakışıklı, neşeli, esprili bir gençti. Kısa zamanda her kesin sevgisini kazanmayı başardı. Bir ara derslere seyrek gelmeye başlamıştı. Bir gün uzun aradan sonra derse geldiğinde kendisini tanıyamadık. Çok zayıflamış, çökmüş, solgun yüzünde bir endişe ve rahatsızlık vardı. Soruları çok isteksiz yanıtlıyordu, ne olduğunu anlayamadık. Canlı model çalışırken desen hocamız Yan Tsionglinsky: ‘Vücudun güzelliğine bir bakın, tenin rengi harika, bu tam bir Apollon. Bayanların kıskanacağı bir vücut yapısına sahip’, diyerek modeli övüyordu. Filonov şövaesini sessizce modele yakın bir yerde kurarak, parmak kalınlığında kömür kalemını eline alıp, geniş taramalarla çizmeye başladı. Profesör ‘Siz ne yapıyorsunuz Filonov?’ diyerek ona yüksek tonda seslendi. Filonov ise sessizce resmini yapmaktaydı. Figür natürel büyüklüğünde geniş, enerjik tarama ile yapılmıştı. Kömürü temizlemeden ertesi gün yeşil boya ile tüm figürü boyadı. Profesör tüm sınıfa, ‘bu tam bir rezalettir, bir bakın ne yapıyor!’ dedi. Filonov, soğukkanlı bir şekilde profesöre dönerek alçak sesle “akılsız...” diyerek,

tuvalini alıp çıktı. Sonra onu bir daha görmedik’ (Laks, 2006:23-76). Dönemin Petersburg Güzel Sanatlar Akademisi rektörü Bekleşimov, Filonov hakkındaki fikirlerini “akademi yıllarında tavırları, yeşil, geniş (klasik tarza ters düşen) taramalı Apollon ve diğer model resimleri ile sınıf arkadaşlarının da kafasını karıştırmıştır” şeklinde ifade etmiştir (Yeršov, 1979: İnternet Erişim. 20.05.2013).

GERGİN ARAYIŞ YILLARI

1910’da onu ne mecbur etti de, keskin bir şekilde tarzını ve davranışlarını değiştirdi belli değil. Bu değişim, onun bir ressam olgunluğu kazandığı döneme dek sürdü. Onun gerçek yeteneğinin ortaya çıkmasını sağladı. İşte bu yıllarda sanatçı ‘Yapılan Resim’ (Сделанные Картины) teorisinin temelini oluşturdu. 1910’da “Gençler Birliği” (Союза Молодёжи) grubuna üye olmuş ve kapanış tarihine (1914) kadar birliğin tüm sergi ve etkinliklerine katılmıştır. Birliğin üyelerini, teorisiyle cezbederek birinci dalga Rus avangart sanatçılarıyla görüşmeye başlamıştır’ (Laks, 2006:34-56).

Bu döneme ait “Kralların Ziyafeti”, “Köylü Ailesi”, “Erkek ve Kadın” gibi eserlerin yanı sıra kâğıt ve kartona çalıştığı çok sayıda “formüller” ismini verdiği; renklerin, şehrin, proletaryanın formülleri seri çalışmalarını yapmıştır. 1912 yılında “Kural ve Gerçeklik” isimli bilimsel makalesinde analitik sanat prensiplerinin şekillenmesinde Filonov’un aktivist yaklaşımı dikkat çekmiştir. Filonov kübistler gibi doğadan tamamen kopmak istememiştir. Tam tersi doğayı özümsemek, anbean gelişen unsurlarının biçimini analiz etmek istemiştir. Filonov’u ilgilendiren doğanın kendisi değil, onun gelişim şekli olmuştur. Sanatçının bu araştırma yöntemi figüratif ve soyut çalışmalarında eşit şekilde önümüze çıkmaktadır (Resim 3-4).

Resim 3 İnek Sağanlar.tüyb.159x128cm.1914 Resim 4 Beyaz Resim. tüyb.72x89cm.1919

Filonov İdil Nehri ile Astarhan'ı, Hazar Denizi ile Bakü'yü ve Batum'u gezmiştir. Bunun yanında 1907'de Filistin ve İstanbul'u ve 1912 yılında yaya olarak Fransa ve İtalya'yı dolaşmıştır. Bu gezilerin etkisi ile ortaya çıkmış; “Persli Liman İşçisi” (1913–1928), “Güverte Yolcuları” (1913), “İtalyan Balıkçılar” (1913), Fransız İşçi” (1916) gibi eserler, sanatçının yerel tip ve geleneklere merakından doğan grafik çalışmalarından bir kaçıdır (Resim 5).

Akademideki yıllar Filonov'un, klasik sanatın prensiplerini benimsemesinde çok yardımcı olmuştur. Ancak okuldaki kısıtlamalar onun sonu gelmeyen estetik arayışlarını engellemekteydi. Bu onu sanatsal evrimini diğer kaynaklardan tamamlamaya itmiştir. Bu kaynak, 1909-1910'da Rus resim sanatı ve süs sanatlarının benimsediği modern tarz idi. “Modern tarzı o yıllarda hem öncü hem de muhafazakâr ressamlar benimsemişti. Ama Filonov modern tarzın güçlü, nörotik, hummalı, özel versiyonunu kabul etti. Modern tarza özgü, geleneksel kıvrım çizgilerinin etkisine kapılmadı. O yaratıcılığında gerçek sembolizm coşkusunu, ihtirasını hayata geçirdi. Dış dünyanın ruhunu, özünü ortaya çıkarmak için, mutlaka formun orantısını ve hacmini değiştirmek gerektiğinin inancında idi” (Kruglikov:2012).

Resim 5. İtalyan Balıkçılar, tıyby. 105x98 cm

Resim 6. Krallar Piri, tıyby. 175 x 215 cm.

“Filonov'un figüratif tabloları bütünlükle İtalyan, Alman ve Fransız karakterlidir. Özellikle yaratıcılığının ilk yıllarında 1909 - 1910'larda yaptığı

“Kahraman ve Kaderi” ve “Krallar Piri” eserlerini buna örnek gösterebiliriz. Özellikle “Krallar Piri” (Resim 6)⁴ eseri, Alman soylularının saray şatolarındaki ziyafetlerini andırırsa da, birçok araştırmacı tarafından “Son Akşam Yemeğinin bir versiyonu olarak da değerlendirilmiştir” (Kovtun, 1988:35-40).

Filonov’un yaratıcılığının gelişim evresinde, çevresindeki olayların dışında etkili olan sanatsal olayları da incelemek gerekmektedir. Filonov’un eserlerinde Kuzey Avrupa sanatçılarının etkisi, Petersburg modernizminin etkilendiği Kuzey Avrupa Rönesansı sanatçılarından Dürer, Cranach, Bosh ve yaşlı Bruegel’e olan ilgisinden kaynaklanmaktaydı. Hiçbir araştırmasında bu isimlerden söz etmemiştir, ancak Cranach, Dürer ve Filonov’un grafik tarzları bir birine çok yakındır.

Filonov, fiziki emekle meşgul olan insanların, avcılarının, atların, avcı sahnesinin realist, plastik formlarının kemikleşmiş gerçekliğini yumuşatmamıştır. “Yaban Domuzu” (1912) adlı eseri gibi bu tarz tablolarından bir başka örnek ise “Küçük Lokanta”dır (1924). Bu eserde ucuz bir lokantadaki hayat kadınlarının çekiciliğini hafifletmeden, her şeyin özünü vurgulayarak, insanların tüm iyimserliğini ve kusurlarını saklamadan betimlemiştir.

1923’de yaptığı “Genç Kız ve Erkek” (Resim 7) adlı eserinde, insani kusurları ne pahalı elbiselerle ne de mücevherlerle kapatılamayacağı düşüncesinden yola çıkmıştır. Filonov romantiklikten, idealleştirmeden, insanları eğlendirmekten uzak bir sanatçıydı. O kuzey yarımkürenin soğuk dünyasında, günlük hayatın acımasızlığını ve darbelerini vurgulamak istemiştir. Böylesi bir tutum ve konuları yorumlama şekli onun yaratıcılığını Alman sanatçılarının yaratıcılığına yaklaştırmıştır. Hiç şüphe yok ki, Filonov, Lukas Cranach’ın 1525–1530’da yaptığı “Siyah Yaban Domuzu” eserini görmüştür. 1911-1913’te “Yaban Domuzu”, 1925–1926 yılında ise “Hayvanlar” tabloları, Cranach’ın hayvan taslaklarını çağrıştırmaktadır. Dürer’in 1493 dolaylarında yaptığı oto portresinden esinlenerek, 1908–1910 tarihli oto portresini yapmıştır (Resim 8).

“Filonov’un Alman ve Flaman sanatçıların yaratıcılığı ile yakınlığı, Rus modernist sanatçılarının Kuzey sanatı ile olan ilişkilerini anlamak için daha geniş imkân sağlamıştır. Alman ekspresyonist sanatçıları M. Beckmann, E. L. Kirchner, L. Meydner de Grünewald M. Cranach, H. Bosh ve P. Bruegel’in yaratıcılığına müracaat etmiş olmaları tesadüf değildir. Her iki ülke sanatçılarının ilham kaynağının aynı olması, Rus ve Alman dışavurumcularının arasındaki yakınlığı göstermektedir. Rus ekspresyonist sanatçıların başında şüphesiz Filonov gelmektedir” (Parnis, 1999:352-364).

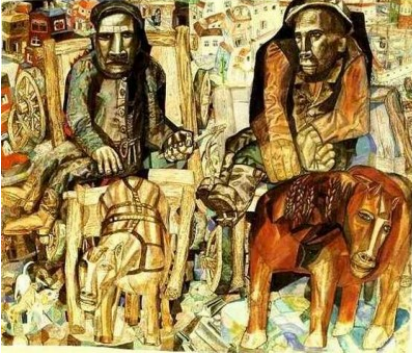
⁴ Bu tablo iki teknikte çalışılmıştır, tuval üstüne yağlı boya ve kağıt üstüne karışık teknik.

Resim 7. Erkek ve Kadın, Kağıt Ü.Karışık Resim 8. Oto-portre. Kara Kalem. 86x98 cm. Teknik. (akvarel, tuş, kalem ucu, fırça) 31 x 23,3 cm.

RUS NEO PRİTİVİZMİNDE FİLONOV'UN YERİ

Filonov'un analitik sanat sisteminin kökenini incelerken, Rus halk sanatına ve Rus neo-primitivizmine olan ilgisini unutmamak gerekir. Onun ilgisini çeken konuların sınırı oldukça geniştir. Öyle ki, buraya Rus zanaatkarlığı; ağaç üzerine oyma sanatı, ikonografi, kitabeler, eski petroglifler, İskandinav ve Slav halklarının Hristiyan anıtlarını da dahil etmek gerekir. Filonov gençliğinde zanaatkarların yanında çırak olmuş, boya işi ile uğraşmıştır. Onun yaratıcılığının temeli el emeğine dayanmaktadır ki, bu da inatçılık talep eden bir meslektir. Rus ikon sanatı her zaman Filonov'un dikkatini çekmiş ve kendi konu ve yöntemini seçerken buradan etkilenmiştir. Filonov kendisi de zaman zaman ikon yapmıştır. İkon sanatının etkisini ilk eserlerinde görmekteyiz. 1913 tarihli "Atlılar" (Resim 9), "İsimsiz", "Kralların Ziyafeti" gibi eserleri bu ilginin sonucu ortaya çıkmıştır. Eserlerinin köy hayatını betimleyen sahnelerindeki figürler ("Köylüler Sofra Başında" 1912), eski Rus heykellerini ve Sibiryta taş kadın figürlerini çağrıştırmaktadır. Bu figürlerin donmuş yüz ifadeleri, iri el ve ayakları, yuvarlak biçimleri, özellikle 1910'da yaptığı eserlerde dikkat çekmektedir ("Üç Kişi Masa Arkasında" 1914-1915, "Mısır'a Kaçış" 1915) (Resim 10).

Resim 9. Atlılar, tüyb. 107,5 x 91 cm.

Resim 10. Mısır'a Kaçış, tüyb. 159 x 128 cm

Primitif idollere yaratıcılığında yer veren sadece Filonov olmamıştır. Tanınmış ekspresyonist ressam N. Gonçarova taş kadın heykellerini kullanmıştır yaratıcılığında. Filonov'un Primitivizme olan ilgisi 1910-1914'de Petersburg'da "Gençler Birliği"ndeki (Союза молодёжи) sanatçılarla, Larionov, Gonçarova, Rus tarihçisi Vladimir Markov ve Rus primitivizminin liderleri ile tanışlıktan sonra daha da artmıştır.

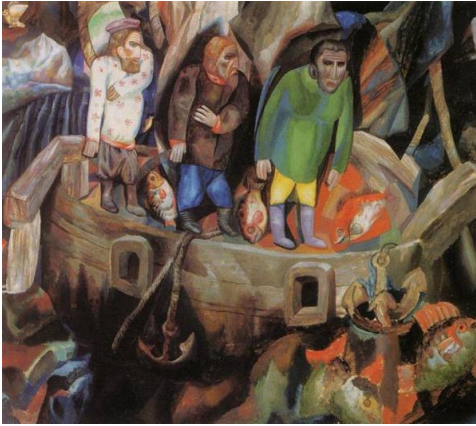
'Rus neo-primitivizminin manifestosunu Aleksander Şevçenko 1913'te yazmıştır. Manifestoda, neo-primitivizmin derin milli gösterge olduğuna geniş yer verilmiştir. Taş kitabelerde, primitif sanatta, ikonlarda daha keskin, daha dolaylı bir hayat kavranışı vardır. Rusya ve doğu çok daha öncelerden ayrılmaz bağlarla birbirine bağlanmıştır. Tatar istilasında Tatar ve doğu ruhu onların hayatı ile bütünleşmiştir. Filonov'un ilk eserlerinden, "Batı ve Doğu" (1913) (Resim 11) bu tarz eserlerdendir' (Petrov, Harten, 1990:200-230).

RUS KÜBOFÜTÜRİZMİ VE FİLONOV

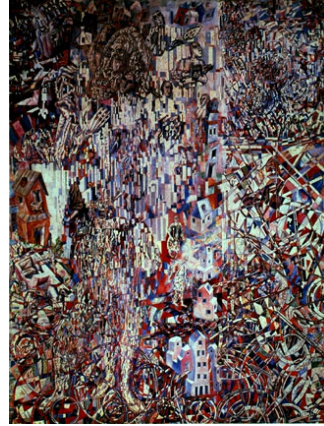
Moskova'da fakir, sıradan bir ailede dünyaya gelen Filonov kendisini her zaman ince zevkli Petersburg aydınlarından dışlanmış hissetmiştir. Bu büyük şehirde kendine yer bulmakta zorlanmıştır. Onun zevki basit, davranışları keskin, giyimi ise sıradan olmuştur. Hep kendini sıradan, halktan biri gibi görmüştür. Neticede de eserlerinin esas konusu Rus köylüsünün hayatı olmuştur. Ama Filonov tablolarında köy hayatının güzelliği ve lirikliğini değil, -sosyalist gerçekçilik ideolojisine ters düşen bir yaklaşımla- cahilliğini acımasızca ve kaba bir şekilde tasvir etmiştir. Birkaç eserinin dışında köy konulu eserlerinin hiç biri idealleştirilmemiştir.

Filonov'un köylüleri, Gonçarova'nın ve Chagal'ın köylüleri gibi şarkı söyleyip dans etmezler. Onun kahramanları içine kapanık, hüzünlü tasvir edilmişlerdir. Hatta yemek yerken, şarkı söylerken bile içine kapanık ve hüzünlüdürler. Onların bulunduğu dünya boş ve verimsizdir. Filonov tuallerini dolduran köy konularındaki insanlar, bitkiler ve hayvanlar, kaba ve güçlü betimlenmiştir. Bir gün serbest kalırlarsa, çok sayıda tahribat ve yıkıma neden olabilirler. Flonov'un apokaliptik Atlılar'ında da, geleneksel Filonov suratlarındaki yıkıcı güç hissedilmektedir. Onların yüzleri ve elleri kaba, atları (tahta atları) zorlukla ilerlemektedirler. Onun atlıları cahil ve köylü olmakla birlikte, şehirden nefret etmekte, oradaki sahtekârlığa, ikiyüzlülüğe öfke yağıdırmaktadırlar' (Markade,1979:279-290).

Filonov, bu düşüncelerini destekleyen şehir hayatını ele aldığı "Erkek ve Kadın"(1912–1913) ve "Petrograd Proletaryasının Formülü" (1920–1921) (Resim 12) eserlerini bitkisiz tasvir etmiştir. Filonov şehri yakıp tahrip etmiş karakterlerin, primitif arketip (eski) suratlarını yıkıntılar üzerine yerleştirerek eserini sonuçlandırmıştır. "Petrograd Proletaryasının Formülü" (1920–1921) eserini de bitkisiz tasvir etmiştir. "Yaban Domuzu" (1912–1913), "Köylüler Sofra Başında" (1912) adlı eserleri yine bu düşüncenin neticesidir.

Resim 11. Batı ve Doğu. tüyb. 98x87 cm.

Resim 12. Petrograd Proletarisinin Formülü. tüyb. 105x87 cm.

Büyük şehirde yabancılaşma, yozlaşma sorununu ve bu yabancılaşmadan kurtuluşu, yaratıcılığına sıradan Rus halkını eklemleyerek resmeden sanatçı, Rus devrimine kadar bu çizgide ilerlemiştir. Bu tür konuların ele alınması Rus kübofütürizmi ile İtalyan fütürizmi arasındaki farkı da vurgulamaktadır. Tatsız şehir hayatı ve köy hayatına olan ilgi, Rus kübofütüristlere özgü bir özelliktir.

Filonov'un bile Rus köyüne olan münasebeti sıradan değildir. O Rus köyünün güç ve metanetinden ilham alıyordu ve bu duygu sadece resim sanatında değil, şiirde de ifade ediliyordu. V. Mayakovski'nin "Gelişen Evrenin Şarkısı" (Пропевень о проросли мировой) şiiri, trajedileri ve Filonov'un eserleri, Rus kübofütürizminin temelini oluşturmakla birlikte Rus analitik sanatının da temelini atmıştır. "Gelişen Evrenin Şarkısı" Rus kübofütürist şiirinin en önemli örneğidir. Şarkıyı sonuna kadar söylemek, kübofütürist şairin temel amacıdır. Bu sanat; anarşik ve sınıfsızdır, bilinçaltından kendiliğinden sızarak ortaya çıkmıştır. Rus kübofütürist sanatının ortaya çıkmasında, resmi 'Rus Okulunun Evrimi' olduğu kadar Rus halk sanatının da büyük etkisi vardır. Filonov'un şahsında Petersburg'ta da ayrı ayrı ressamların yaratıcılığında tüm solcu Rus ve Batı sanatına karşı muhalif cephe oluşturdular. Kübofütürist şairler-Benedikt Livşits, V. Mayakovsky, Hlebnikov, Kruçevniç, fütürist şair-ressam İgor Terentiye, ressamlar Şkolnikov, Matyuşin, Burlyukov kardeşleri, İvan Puni, Larionov da aynı felsefeden hareket etmişlerdir' (Markade,1979:279-298).

ANALİTİK SANATIN DOĞUŞU

Şarkı söylemek (propoven)* düşünce ve kararlılığın ortaya koyduğu organik bir formüldür. Burada kastedilen 'propoven'i oluşturan nokta ve söz diziminin (sentaks), yapay bir çerçeve içinde; buna karşılık organik bir seyirdeymiş gibi kendi konusuna göre gelişmesi, yeni bir boyut yakalamasıdır. Propoven, Filonov'un tablolarında olduğu gibi sanki kendi içinde yaşar. Bu anlamda propoven analitik sanatın bir karakteristiğidir. Filonov'un düşüncesine göre de tüm canlılar nasıl gelişip büyüyorsa, resim de bu şekilde kendi içinde gelişip büyümelidir.

1915'te Filonov "Gelişen Evrenin Şarkısı" (Пропевень о проросли мировой) illüstrasyonlu şiirini (Filonov da aynı isimli şiir yazmıştır) yazdıktan sonra, "Ressam ve Desencilerin Mahrem Stüdyosu" (Интимная мастерская живописцев и рисовальщиков), "Yapılan Resim" (Сделанные картины) bildirilerini kendi grubu ile beraber yazmıştır. Bu bildirilerde K. Maleviç'in yücelik (suprematist) düşüncesine ters düşen bir anlayışla resmin ve desenin itibarının iade edilmesi gerekliliğini ilan eden Filonov'a göre; sanatçının tuvale her dokunuşu bir eylemdir, eserin atomudur ve her bir atom kararlılıkla ve net çizilmelidir. Oluşturulmuş rengi atomlara işleyerek, form ile renk arasındaki selüloz ilişkide olduğu gibi emilmesini sağlamak gerekir. Filonov doğanın bu gelişim yöntemini figüratif çalışmalarına uyguladığı gibi, soyut çalışmalarına da uygulamıştır.

* Propoven Rusça Проповен kelimesinin Latin harfleriyle telaffuzudur.

Filonov 1910'da M. Vrubel'in (Rus simbolist ressam) yaratıcılığını keşfetmiş ve etkisi altında kalmıştır. Bu yıllarda Filonov, yaratıcılığında apokaliptik mistik düşünceyi yansıtmaya çalışmaktaydı. Filonov'un bu çabası o zaman akademide eğitim alan M. Vrubel'in yönelimleri ile örtüşmekteydi. Vrubel'in korkunç hayaletleri (Resim 13), sadece Filonov'u değil Naum Gabo, İvan Kluyin, Alexander Rotçenko gibi genç sanatçıları da etkilemiştir.

Vrubel'in etkisi altındaki ilk dönem çalışmalarında temel olarak yaşam ve ölüm konuları üzerinde ısrarla durmuştur. "Krallar" isimli eserinde karamsarlık ve ağırbaşlılık öne çıkmıştır. "Kutsal Aile" (Resim14) veya "Kutsal Üçlü" eserinde sanatçı, oldukça küçük detayları ısrarla çalışmıştır. Özellikle bu eserinde kendi analitik yönteminin temel prensiplerini biçimlendirmiştir.

Resim 13. M. Vrubel, Demon. tüyb. 115X212. 1890

Resim 14. Kutsal Aile. tüyb. 159 x 128 cm 1910

'1916 yılında yaptığı "Ana" (Resim 15) tablosunda kel bir başı yanağında derin yarıklı bir şekilde betimleyerek, yarığın içini küçük geometrik formlarla doldurulmuştur. Bu formlar maddenin atomdan oluşan yapısını ifade etmektedir. Bu detayı, cansız maddenin sınırlarına canlı madde ile sızmağa çalışan sanatçının çabası gibi değerlendirmek mümkündür. Ayrıca M. Vrubel ve P. Filonov maddenin saklı enerjisini ortaya çıkarmak için sıklıkla maddeyi yarıp yeniden düzenleyerek aktifleştirmeye ve durgunluktan çıkarmaya çalışmışlardır. Bu tarz çalışmalarından

dolayı, Filonov devrim gerçekleşinceye dek eleştirmenler tarafından sert dille, “pornografik” çalışmalar yapan sanatçı olarak tanıtılmıştır. Bu çalışmaların tıp fakültelerinde psikiyatri eğitimi alan öğrencilere daha faydalı olacağı iddia edilmiş, çalışmalar ‘patoloji, anatomi’ gibi adlandırmalara maruz kalmıştır. Şüphesiz Filonov’un çoğu karakterinde, kan dolaşımının belirgin olmasından ve dövme figürlerinden dolayı böyle katı eleştirilere maruz kaldığı düşünülebilir (Resim 16). Dövmeler sanatçının ilk yaratıcılık yıllarındaki (1912-20) eserlerinde daha çok görülmektedir. Karakterlerinin yüzlerinde ve giysilerinde çiçeklenen dövmeler ile organik gelişimi, canlılar dünyasının metamorfozunu, dönüşümcülüğünü vurgulamak istemiştir. Daha sonralar bu konuyu daha da soyutlamıştır.

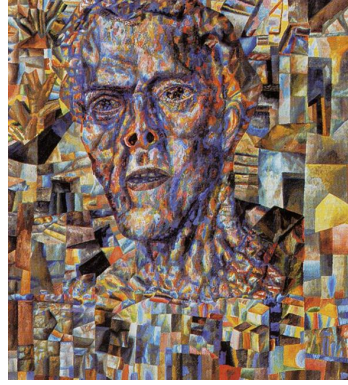
Dönemi içinde, sanatçının insanları olağanüstü, ruhsal ve fiziki karmaşa içinde tasvir etme tutkusunu, resmi kurumlardaki ideologlar tarafından hayretle karşılanmıştır. Bu kişilerin Filonov’un ruhsal bozukluğu olduğu düşüncesinde olmaları şaşırtıcı değildir. Yönetim, bu tarz çalışmaların toplum için değil, tıp fakültesi psikiyatri öğrencilerine daha faydalı olacağı önerisi aracılığıyla alay ederek tepkisini ortaya koymuştur’ (Laks,2006:256-370)

1922’de Filonov, Petersburg Güzel Sanatlar Akademisi, Resim ve Heykel Fakültelerinin yeniden düzenlenmesi girişiminde bulunmuştur. Ancak bu fikir resmi dairelerce desteklenmemiştir. Akademide sadece analitik sanatın ideolojisi ve kuramları konulu birkaç seminer verebilmiştir. Bu girişimin nihai sonucu olarak analitik sanatın en önemli belgesi olan "Evrenin Gelişimi" bildirisi ortaya çıkmıştır.

Filonov bu bildirisinde, biçim ve rengin dışında, görünmeyen fenomenen söz eder, ancak "gören göz" bunu kavramaktadır. Ayrıca temel ilkelere ve "formun icadına" yani nesnesizliğe yer vermiştir. Filonov bu yıllarda gerçeklikten uzaklaşarak, soyut görsel bir dünya yaratma teşebbüsünde bulunmuştur. Bu yaklaşımı devrimci proleter söylemlerine rağmen Filonov’u tehlikeli bir ütopyacı duruma düşürmüştür. Zamanla sanatçının etrafında aşılmaz bir duvar örülmeye ve katı bir tecrit uygulanmaya başlanmıştır. Filonov Analitik Sanatın Ustaları (МАИ) grubunu kurarak (1927) bu tecride karşı tutunmaya çalışmıştır. Bu grup matbaa evinde sergiler açmış, Gogol’un “Müfettiş” eserinin sahnelenmesinde yer almıştır.

Resim 15. Ana. Kağıt ü.karışık teknik.
50,7x52 cm 1916.

Resim 16. Portre. Kağıt üyb. 74x6 cm. 1935

Filonov bu dönemlerde sipariş almamış ve ücretsiz dersler vermiştir. Nadiren de kendi tabiriyle “araştırmacı-sanatçı emekli maaşı” almıştır. Usta sanatçı yokluk çekerek, çay ve patatesi bile tasarrufla tüketerek geçinmiştir. Tütünü de azar azar kullandığını unutmamalıyız. Ressam bu döneme ait önemli çalışmalarını da karton ve kâğıt üzerine yağlı boya ile çalışmıştır (“Emperyalizmin Formülü” 1925, 69,2x38,2cm), ”Narv Kapıları” (1929, 88x62cm), ”Hayvanlar” (1930,67x91cm) ve son çalışmalarından biri olan “Çehreler”i (1940, 64x56cm) bunlara örnek gösterebiliriz. Yine bu dönem önemli çalışmalarından “Baharın Formülü” (ikinci büyük boyutlu tablosu, 1927-29, 250x285cm), “Canlı Kafa” (1923, 85x78cm), “İsimsiz” gibi eserleri de bu teknikle yapılmıştır (Resim 17).

Resim 17. Baharın Formülü. Karton üyb.

Resim 18. Çehreler” Karton üyb. 64x56 cm. 1940

250x285cm. 1927-29

“Analiz” terimi Filonov’a göre, yaratıcılık süreci üzerindeki kontrol anlamına gelmektedir. Entelektüel analiz sanatsal yaratıcılığın içsel kurallarının araştırılmasına yoğunlaşır. Sanatçıya göre, resimde başarıya ulaşmak için birinci merhalede, taslak çok ince kalem kullanılarak ve ince tarama ile yapılmalıdır. İkinci merhale, aynen kalemle yapıldığı gibi ince fırça vuruşlarıyla resmin tümü ile ilişkili şekilde devam ettirilmelidir. Üçüncü merhalenin önemi ise bir unsurdan diğerine geçişte, bir çizgiden diğerine, bir fırça vuruşundan diğerine, bir tabaka ardınca diğer tabakaya şeklinde devam eden, mükemmelliğe kadar ulaşmakta yatar. Bu mikro uzay arayışında Filonov’un çalışması tamamlanmaktadır. Bu arayış onun yaratıcılığının özünü oluşturmaktadır. Ona göre, nesne sanatın oluşumunda, zihne yol göstermeli ve rehberlik etmelidir. İlk önce mutlaka ince kalem ucu ile başlanmalı ve parçadan bütüne doğru hareket edilmelidir. Yapım ve hacmi güçlendirmek için koyudan açığa doğru hareket edilmelidir. Yapılan her parçanın başlangıcını, gelişmesini ve bitimini takip ederek resim yapılır ve analiz edilir.

Filonov’u diğer birinci dalga Rus öncü sanatçılardan ayıran özelliklerden biri de, tüm yaratıcılığı boyu klasik sanata hiçbir zaman sırt çevirmemiş olmasıdır (örneğin Maleviç, Kandinsky vs.). Tam tersine onları her zaman örnek almıştır.

Filonov’a göre, sanatla ilişkisi olan her insan, ister yaratıcılığın başında olsun, ister usta sanatçı olsun, tamamen yaratıcı özgürlüğe sahiptir. Geliştirmek, yükseltmek ve bugünkü halk yaratıcılığını sanatla örgütlemek; işte bu mücadele, devrimin ana maddelerinden biri olmakla birlikte, “tüm iktidar, sanat ve sanatçıya!” sloganı gündemde hep olmalıdır. Bu düşüncelerden yola çıkan sanatçıların başını çeken Pavel Filonov sanat okullarında okutulacak ders programlarını yazmıştır. Bu programın içeriği aşağıdaki maddelerden oluşmaktadır ki, bunlar da temelini attığı Rus analitik sanatın da ta kendisidir:

Malzemenin cinsi ve uygulama prensibinden bağımsız; tablo, desen, proje nesnesini analiz (anlamak, algılamak, durumu tespit etmek, sonuç, kural, yasa ve izin prensibi) etmek.

Analitik sanat-natüralizm, soyut yaratıcılık, realizm, temiz-salt analiz, sonuç, izin, algılama analizi.

Plastik güç ve yapım-algılama ve kriter, ana fikrin plastik gücü.

Eser; öğrenci ve ustanın evrim hızının bir faktörüdür. Plastik gücün maksimum yoğunlaşması sonucu-enerjinin malzemede gerçekleşmesi, canlı nabız atışı, rengin, formun ve şeklin biyolojik dinamiği.

Biçim hakkında öğreti-sezgi ve biçimin analizi. Ham ve organik formun biyolojik dinamiği. Biçim -temiz hareketli biçim-, formül. Temelin analitik ayrışımı ve biçime dönüşümü. Konstrüktif ve renk sonucu, biçimin hacmi, ölçüsü, ağırlığı, atomikliği. Düzlemden düzleme, biçimden biçime geçit sınırı. Biçimin yüklemi. Eğri, doğru, analitik ve klasik desenin biçimi. Eşdeğer çözüm, şartlı çözüm, seçim vs.

Konstrüksiyonun öğrenilmesi - sezgi ve konstrüksiyonun analizi. Strüktür, çeşitli konstrüksiyonlar: organik, ön yargılı, spekülatif konstrüksiyon. Küresel konstrüksiyon, soyut konstrüksiyon, estetik konstrüksiyon, tam konstrüksiyon. Konstrüktif bakış açısında yasa ve kural.

Alan ve dinamiklik-alanın algılanması, formun hareketi ve alanın konstrüksiyonu. Biçimin alanda gerçekleşmesi ve reaksiyonu. İlerleme, hareket, dinamiklik ve biyoloji dinamiklik, nabız atışı ve ritim. Onların gerilerek biçimden, konstrüksiyondan ve plastik güçten ortaya çıkması. Sezgi ve olayların analizi. Yapılmış nesnede plastik gücün dinamiği. Bunların etki gücünü seyirciye ulaştırmak.

Işık ve gölge-komple ışık ve gölgenin analizi. Salt ışık, ışık ve gölgenin hacmi ve alanı. Biçimin nesne yüklemi olarak, ışık ve gölgenin algılanması.

Renk-organik ve ham renk. Şiddeti açığa vuran renk. Renkten renge geçiş sınırı. Rengin reaksiyonu, refleksi ve gerçekleşmesi. Salt ve bağıntılı renk. Rengin analitik ayrışımı. Rengin dinamiği, oluşumu ve soyutlanması. Rengin kural ve yasaları. Renk gerginliği, renk dissonansı (uyumsuzluğu). Renk dissonansındaki gerginlik. Rengin hacim ve alanı.

Malzeme- sağlam malzeme. Malzemenin algılama ve uygulama bilinci.

Yaratıcılık yapılan bir şeydir, desen yapılan bir şeydir, biçim ve renk yapılan bir şeydir.

Her bir atom, her bir hat yapılmalıdır. Her bir atom, her bir şey yapılmalı ve ayarlanmalıdır.

Ressamlığın temeli-yapılan desen ve ayarlanan renktir.

Resim-boyanmış desenden çıkan renkli sonuçtur.

Her yapılan şey üzerinde ısrarla ve net düşünmek. Her bir atomu ayrıca çalışmak ve net çizmek.

Estetik Analiz- organik ve spekülâtif estetik ayrışım. Sonucun estetiği, estetiğin inkarı. Ekonomik faktör ve güzellik prensibi olarak estetik yaratıcılık. Yaratıcı kural ve yasada estetiğin rolü. Estetik soyutlama' (Petrov,Harten,1990:215-278).

Petersburg kuşatmasında (Hitler ordusu tarafından yapılan kuşatma tam 872 gün sürmüştür, 1941-1944) Filonov tüm eserlerini oturduğu binanın çatı katında muhafaza etmiştir. Her an bomba atılır korkusu ile geceleri çatıda uyumuştur. Açlık ve soğuk etkisini kısa zamanda gösterince 3 Aralık 1941'de zatüreden hayata gözlerini yummuştur. Sağlığında bile eserleri komünistler tarafından kovalanmasına rağmen kendisi gibi sanatçı olan kız kardeşi ve sevenlerinin sayesinde tüm eserleri korunabilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Eleştirel ve dışavurumcu üslubu ile Rus avangardizmi sahnesinde kendine özel ve ayrıcalıklı yer edinen P. Filonov'un sanatının merkezini, insan ve onu çevreleyen sosyo-politik koşullar almıştır. Sanatçının kadın-erkek ilişkileri, doğa ve canlılar, görsel ve sözel kültürü etkileyen süreçleri resimlerine yansıtmıştır. Çoğu çalışmalarında gündelik algılardan, bilinen ve yerleşik duygulardan hareket eden sanatçının çalışmaları kendi zamanının güncel tarihine referans vermektedir.

Filonov'a göre, yapmayı başarmak demek, ısrarla ve inatla her bir atom üzerinde işlemek demektir. Yani ayakkabı tamircisi, şair, müzisyen, şarkıcı ve marangoz vs. nasıl yapıyorsa, yapılan ister zanaat olsun, ister plastik sanatlar yaratıcılığı olsun birbirine eşittir. Yapabilmek için resmin her bir atomunda ne yapılmak istendiğini bilmek gerekir.

Filonov tüm çağdaş ve önceki akımların ideolojisini inkâr ederek şöyle değerlendirmektedir; “Temiz sanat en yüksek (doruk) sanattır. Çünkü onda özel içerik var veya hiçbir içeriği yok. Aynı zamanda her bir akım kendini en yüksek sanat olarak hesap etmektedir. Hepsi baştanbaşa yalandır ve hiçbir düşünce gücüne sahip değiller” (Kovtun,1988:40). Genel olarak Filonov'un Rus Devrimine kadar olan tüm avangart akımları reddetmesini, bu akımlara meydan okumasını “gösterişli” bir davranış gibi de değerlendirebiliriz.

Sanatçının büyük kişisel sergisi “Gözle Görünmeyenin Görgü Tanığı, Pavel Filonov” (Павел Филонов. Очевидец незримого) ismiyle 2006 yılında Sen Petersburg Rus Müzesi'nde açılmıştır. Bu sergide birçok eseri ilk kez izleyiciyle buluşmuştur. 324 sayfadan oluşan sergi-kitap kataloğunda, tarih ve isimlerinin belirlenmesi sayesinde birçok eserinin çözümlemesi mümkün olmuştur.

P. Filonov'un teorisinin, döneminde ve sonraki dönemlerde özellikle gençler üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. Filonov öğrencilerine her zaman resmin dışında heykel çalışmaları da yapmalarını, esasen de alçı ve ağaç üzerinde bıçakla kazıyarak çalıştıkları yapıtları renklendirirlerse daha yararlı olacağını önermiştir. Filonov'un teorisi etkisi altında kalan Petersburglu gençlerin yaratıcılığını yönlendirmiş olsa da, Sovyet ideolojisine ters düşen eserleri, 'pornografik' damgası vurularak 1990'lara kadar sergilenmeleri yasaklanmıştır. Ancak Sovyetler Birliği çöktükten sonra Filonov teorisi ile ilgili sayısız araştırma yapılarak yaygınlaştırılmış ve çağdaş topluma sunulmuştur.

Filonov yaratıcılığının en önemli özelliklerinden biri de, sadece kendi dönemine sıkışıp kalmış verilere anlam veren değil, 'kuramlar' ortaya koyan eserler oldukları için yarım asırdan fazla bir süreden sonra da yorumlanabilmesi olmuştur. Bu 'tazeliğin' sebebi, aynı zamanda, çevresinde ilgi görmesine rağmen, dönemin sosyalist gerçekçiliğinin kılıcı, sanatçının sürekli ensesinde olduğundan, eserleri topluma tanıtılmamış, sansüre uğratılmıştır. Oldukça muğlak ve sisli bir geleceğin onu beklediğinin kokusunu almış gibi, belirsizlik ve kuşku içindeki bir bireyin duygularını anlatırcasına yapılmış bu eserler, geçen zaman dilimine rağmen yeniden yorumlanarak güncelliğini kaybetmemiştir.

KAYNAKLAR

Павел Филонов и его школа / Сост.Е.Петрова, Ю.Хартен. Кельн, 1990. 343 с., илл.
(Pavel Filonov ve Onun Mektebi/ E. Petrov, Y.Harten. Köln,1990. 343 sayfa)

Филонов П. Манифесты “Идеология аналитического искусства и принцип сделанности” Сделанные Картины” Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского дома на 1977 год. JL: Наука, 1980. С.242-250 (P.Filonov.“Analitik Sanatın İdeolojisi ve Prensipleri”, “Yapılan Resim” Bildirileri.) Moskova Puşkin Evinin yıllık elyazmalarından 1980. İlim dergi, .Ss.242-250)

Филонов П.Н. Манифест интимной мастерской рисовальщиков и живописцев "Сделанные картины". Письма и отрывки из дневника / Публ.Е.Ковтуна //Искусство. Москва. 1988. №8. С.37-41. (E.Kovtun. Filonov P.N. “Ressam ve Desencilerin Mahrem Stüdyosu” Bildirisi. “Yapılan Resim”.Mektup ve Günlüklerinden Pasajlar/Sanat-Dergi. Moskova.1988. № 8.Ss. 37-41).

Филонов П.Н. Декларация "Мирового Расцвета" // Жизнь искусства. 1923. № 20. С.13-15. (Filonov, P.N. "Evrenin Gelişimi" Sanat Hayatı. Dergi. Petersburg.1923. №20.S.13-15).

Филонов П.Н. Декларация "Мирового Расцвета" // Жизнь искусства. Petersburg. 1923. № 20. С.20 (Filonov, P.N. "Analitik Sanatın İdeolojisi ve Prensipleri", "Yapılan Resim", Sanat Hayatı. Petersburg. Dergi.1923. №20.S.20).

(«Я двадцать пять лет просидел спиной к окну и писал картины»). Павел Филонов художник-аналитик. Автор:Вадим Кругликов (Vadim Kruglikov. "Ben 20 yıl pencereden dışarı bile bakmadan oturup resim yaptım" Pavel Filonov, Ressam-Analitik. internet erişim 10.12.2012 <http://adindex.ru/publication/gallery/2012/04/23/89076.phtml>).

Павел Филонов.Очевидец незримого Автор: Анна Лакс Издательство: Государственный Русский музей Москва. Год: 2006 Страниц: 374 Формат. (Gözle Görünmeyenin Görgü Tanığı. Pavel Filonov. (Kitap)Yazar: Anna Laks. Devlet Rus Müzesi. Moskova.2006. Ss. 374).

Павел Филонов «Павел Филонов. Дневники», Издательство: "Азбука" Petersburg (2001) Формат: 76x108/32, 672 стр.(Pavel Filonov "Pavel Filonov. Günlükler", Azbuka Yayınevi. Petersburg. 2001, Ss. 672)

Маркаде В. О влиянии народного творчества на искусство русских авангардных художников в десятых годах XX столетия // Communications la delegation française. Paris, 1973. С.279-298.(Markade V. 20.yy'ın 10.yıllarında Rus Avangart Sanatçılarının Yaratıcılında Geleneksel Sanatın Etkisi. Communications la delegation française. Paris, 1973. Ss.279-298).

Ершов Г. Откровение Павла Филонова // Бездна. APC. Российский журнал искусств.Тематический выпуск. Спб., Москва 1992. С.90-97.(Yeršov G.Pavel Filonov Açılımında Uçurum. Rusya Sanat Dergisi, Moskova.1992. Ss. 90-97)

Павел Филонов. Основа Преподавания Изобразительного Искусства. Понятия Внутренней Значимости Искусства. Письмо Начинающему Художнику. Москва, 1998. (Pavel Filonov. Tasvir Sanatı Temel Eğitimi. Sanatın İçsel Önemini Anlamak. Yeni Başlayan Sanatçıya Mektup. Pavel Filonov. Günlükleri. Moskova.1998. Doktora Tezi).

Парнис А. Хлебников и Филонов. К прочтению одного стихотворения // Искусствознание. Журнал по истории и теории искусства. 1999. Вып.1. С.352-

364.(Parnis. A. Hlebnikov ve Filonov. Bir Şiirin Okunuşu. Sanat Bilimi. Sanat Tarihi ve Teorisi Dergisi. 1999. Sayı 1,Ss.352-364).

Филонов П.Н. Манифест интимной мастерской рисовальщиков и живописцев
"Сделанные картины". Письма и отрывки из дневника / Публ.Е.Ковтуна //Искусство.
Москва. 1988. №8. С.37-41. (E.Kovtun. Filonov P.N. "Ressam ve Desencilerin Mahrem
Stüdyosu" Bildirisi. "Yapılan Resim".Mektup ve Günlüklerinden Pasajlar/Sanat-Dergi.
Moskova.1988. № 8.Ss. 37-41)